

O dějinách knihy, také v Nizozemí

Mezinárodní odborná společnost SHARP (plným názvem Society for the History of Authorship, Reading and Publishing) byla založena roku 1991 ve Spojených státech a dnes sdružuje více než tisícovku členů především ze Severní Ameriky, Velké Británie, Austrálie, západní Evropy a jihovýchodní Asie. V některých regionech kromě toho spolupracuje s početnými národními společnostmi, založenými za shodným cílem: podněcovat bádání v oboru tzv. dějin knihy a napomáhat etablování tohoto interdisciplinárního pole v akademickém provozu. Společnost čtyřikrát ročně vydává bulletin *SHARP News* s rozsáhlou recenzní rubrikou, jednou ročně pak vědecký časopis *Book History*. (Nejnovější devátý svazek vyšel v listopadu 2006 a přináší jedenáct studií. Jejich záběr sahá od rozboru paratextů v prvních posmrtných edicích *Zrcadla mučedníků*, spisu mennonitského pastora van Braghta ze 17. století ohlížejícího se za pronásledováním novokřtěnců, přes popis kulturních transformací, kterými ve francouzských vydáních již více než sto let procházejí Twainovy romány *Tom Sawyer* a *Huckleberry Finn*, až třeba po přiblížení krátké epizody původní kanadské produkce zábavních magazínů rodokapsového typu z čtyřicátých let 20. století, zaniklých mj. v důsledku uzákonění speciálního paragrafu proti kriminální četbě v říjnu 1949.)

Ceská odborná veřejnost byla již o existenci SHARP informována, a to v úvodních pasážích souboru studií jedné ze zakládajících členek společ-

nosti Jiřiny Šmejkalové *Kniha* (2000). Na potenciální přínos současných angloamerických dějin knihy pro literárněvědné bádání pak v létě 2005 na třetím bohemistickém kongresu upozornila Karen Gammelgaardová. Sdělovací i literární texty, jak zdůraznila, se vždy píší a čtou právě „za určitých historických materiálních podmínek“. „Také Pražská škola ví, že každý text má své hmatatelné a smyslové dimenze [...]. Málo ovšem pracovala s tím, jaké má tato materiálnost ekonomické a společenské dopady, a to jak pro ty, kteří text píší, reprodukují a distribuují, tak pro ty, kteří ho čtou.“ Jsou to, napsala Gammelgaardová, právě rychle se rozvíjející dějiny knihy, které studují ne snad jen zmíněné pragmatické efekty literární komunikace, ale též „znakový systém“, který se váže „k materiálnosti textu, k artefaktu“ a uvedené efekty podmiňuje. Posledně citovaná pasáž zobecňuje patrně to nejcnější, co mohou dějiny knihy literární vědě (alespoň té, která se hlásí ke komunikační perspektivě) nabídnout: skrze různé dobové modely knihy či časopisu, autorského a čtenářského jednání lze pronikat k další vrstvě hodnot a významů, které byly v kulturní praxi různým textům přičítány. Na druhé straně by však bylo omylem domnívat se, že dějiny knihy představují metodologicky jednotnou disciplínu, jakousi sémiotiku historických forem zveřejňování, zorganizovanou tak, aby svými nálezy podporovala literární dějepis.

Dnešní angloamerické dějiny knihy jsou širokou oblastí, v níž se setkávají badatelé i přístupy z takových disciplín, jaké představují kulturní historiografie se svým zájmem o tisk jako činitel společenské změny, kulturní studia se svou otázkou kulturních vzorců distribuovaných masovými mě-

dii, sociologie vědění pro své úvahy o strukturách zprostředkování reality, literární dějepis při svých pokusech o diferencovanou analýzu literárně komunikační praxe minulosti. Do této podoby se formují od šedesátých let, kdy byly tradice pozitivistické knihovnědy, textové kritiky a bibliografie zásadně dynamizovány rozvojem blízkých humanitních oborů: sociokulturní historiografie z okruhu školy Annales (včetně původních francouzských dějin knihy, jež se dodnes rozvíjejí do značné míry nezávisle), strukturální a poststrukturální literární teorie, komunikační vědy a mediálních studií. Svůj předmět definují dnes dějiny knihy velmi široce: je jím sociální komunikace prostřednictvím písma a tisku ve všech jeho podobách (knižní kodex je pouze jednou z nich), a to i v komparaci s kulturou orální, která se tím pádem také dostává do zorného pole historiků knihy. Zabývají se také technologiemi, ekonomickými organizacemi, společenskými institucemi a profesionálními rolemi, které písemnou komunikaci zajišťují, jinak řečeno otázkami autorství a čtenářství, vývojem autorského práva, tiskařské techniky, nakladatelských podniků, knihoven a knižního obchodu, jejich sociální kontrolou či cenzurou. V jejich rámci lze tedy realizovat vše to, oč se zajímá sociologie literární komunikace, ovšem s tím rozdílem, že oblast krásné literatury v moderním smyslu není pro dějiny knihy nijak privilegovaná, spíše zde vplývá do celku písemnictví a tiskové kultury jako takové.

Rozmanitá badatelská agenda dějin knihy volá po konceptuálních svornících, které by jednotlivé problematiky pomohly svázat ve funkční celek. Patří k nim dnes již zcela standardní představa knihy coby produktu mnoha interakcí mezi různými systémy, jaké

představují slovesnost, umění, hospodářství, technologie, společnost, politická moc a vědění; zájmem dějin knihy není pak postihování zmíněných faktorů v izolaci, jako spíše jejich souhry. Nedávno vydaná příručka dvojice skotských historiků knihy Davida Finckelsteina a Alistaira McCleeryho *An Introduction to Book History* (2005; navazuje na antologii základních textů týchž editorů z roku 2002) svědčí nejen o dosažení toho stadia rozvoje oboru, které vytváří poptávku pro sumární sebereflexi, ale také o probíhajícím hledání centrálního konceptu. V sedmdesátých letech na něj aspirovala „sociologie textů“ novozélandského badatele Dona McKenzieho, pojímající mediálně zprostředkované texty jako soubory literárních, ekonomických, společenských a estetických významů. V osmdesátých letech propojil americký historik Robert Darnton základní role podílející se na produkci, zprostředkování a recepci textů (tj. autory, vydavatele, distributory, čtenáře) do „komunikačního cyklu knihy“. S rozšířením a úpravou Darntonova schématu, který podle nich vyhovuje spíše sociálním dějinám, přišli o desetiletí později britští bibliografové Thomas R. Adams a Nicolas Barker. Svůj „bio-bibliografický komunikační cyklus“ založili nikoli na rolích, ale procesech – na pěti událostech v „životě“ textu (nakladatelské zpracování, výroba, distribuce, recepce, uchování), obklopených čtyřmi zónami vlivů (intelektuální; politické, právní a náboženské; komerční ohledy; vkus a životní styl). Další koncepty dějiny knihy přebírají z blízkých oborů: sem náleží „literární pole“ sociologa Pierra Bourdieua, „paratexty“ literárního teoretika Gérarda Genetta atd. atd.

Již od svého založení pořádá SHARP pravidelné výroční konference, střídavě

ve Spojených státech a v Evropě. Čtrnáctá konference SHARP se ve dnech 11.–15. července 2006 konala v nizozemských městech Haag a Leiden. Výzkum knižní kultury má v Nizozemí podobně bohaté tradice jako zdejší knižní kultura sama: národní společnost pro dějiny knihy, The Dutch Book Historical Society, sdružuje 650 členů (jen část z nich tvoří akademičtí badatelé, zbytek nakladatelští pracovníci, milovníci či sběratelé nejrozličnějších tisků); dvě z nizozemských univerzit (Amsterdam, Leiden) nabízejí dějiny knihy jako samostatný studijní obor; další z ohnisek výzkumu představuje nizozemská národní knihovna, Koninklijke Bibliotheek v Haagu. Zde také probíhala větší část konference SHARP, zatímco prostřední z jednacích dnů strávili účastníci v prostorách Leidenské univerzity.

Vysoký standard nizozemských dějin knihy potvrdilo nejen vlastní konferenční jednání, ale také k této příležitosti vydaný sborník studií *New Perspectives in Book History. Contributions from the Low Country* (2006, edd. Marieke van Delft, Frank de Glas, Jeroen Salman). Jak v konferenčních referátech, tak ve studiích zařazených do sborníku byl pro nizozemské příspěvky charakteristický detailní pramenný výzkum, obohacený o uvážlivé zapojení teoretických a historiografických konceptů – vesměs se jedná o ukázky žánru případové či materiálové studie s nosnými teoretickými či komparativními implikacemi. Dvě stovky osobních deníků ze 17. století jako pramen pro rekonstrukci dobového čtenářství zhodnotil ve svém konferenčním vystoupení Jeroen Blaak z Rotterdamské univerzity: deníky poskytují představu zejména o repertoáru titulů a o obvyklých situacích četby („byl to ošklivý den,

větrný, tak jsem si šel číst“ – zápis z 15. listopadu 1675), nikoli už o individuálních konkretizacích textů; své zážitky z četby pisatelé deníků nezažívali. Blaakova kolegyně Boudien de Vries z Amsterdamské univerzity zase nápaditě analyzovala výpůjční protokoly středostavovské čtenářské společnosti v Haarlemu z 19. století, přičemž konstatovala nejen předpokladatelnou dominanci románového žánru, ale i překvapivější shodu mezi čtenářskými zájmy mužů a žen; jediný zjištěný rozdíl spočíval údajně v tom, že si čtenářky nosily domů více časopisů. Výzkumy historického čtenářství nejsou samozřejmě jedinou sférou, jíž se nizozemští historikové knihy věnují. Mezi tuctem studií, zařazených do zmíněného reprezentativního sborníku, nalezneme instruktivní příspěvek kulturní historičky z Utrechtské univerzity José de Kruif, v němž se vztahy mezi holandskými básníky a nakladateli první poloviny 19. století analyzují pomocí metod vyvinutých pro matematickou analýzu sociálních sítí, nebo třeba přehledovou úvahu literárního historika z téže univerzity Franka de Glase o způsobech propojení dějin nakladatelství s ekonomickými dějiny podniků.

Na nizozemské konferenci SHARP vcelku odeznělo – nepočítaje v to tři působivé plenární přednášky Roberta Darntona, amsterdamské profesorky dějin knihy Mariky Keblusek a cambridgeského japanisty Petera Kornického – 110 příspěvků často až v sedmi souběžných sekcích. Obecné titulní téma konference znělo *Trading the Books – Trading the Ideas* (Obchod s knihami – výměna idejí) a vyjadřovalo záměr soustředit pozornost na procesy transakcí kulturních statků mezi národy a kulturními regiony, speciálně Západem a Východem. Hlavní

zadání ovlivnilo přirozeně jen náplň některých jednacích bloků. Nejvíce pozornosti bylo věnováno nadnárodní, respektive multilingvální praxi knižního obchodu v různých regionech Evropy a světa v době od 16. do 20. století, dále politické kontrole a propagandistickému využití knihy v konfliktních souvislostech mezinárodních vztahů a také tématům spojeným s inkorporací produktů jiných literárních kultur cestou překladu. Speciální nevelkou linku v programu konference představovaly konečně příspěvky zabývající se dějinami knihy ve střední a východní Evropě. SHARP dosud postrádal kontakty s odborným děním za někdejší železnou oponou a nizozemská konference si dala mimo jiné za cíl začít tuto situaci měnit.

S prezentací komplexního projektu topografie střeoevropského knižního obchodu v letech 1750–1850 vystoupil Johannes Frimmel z Vídeňské univerzity. Představil systematicky budovanou databázi nakladatelských a knihkupeckých firem, které až na nepočtené výjimky (zveličené později národními dějinami literatur) typicky operovaly v celé škále jazyků habsburské monarchie; druhý z autorů projektu Michael Wögerbauer doplnil prezentaci přehledem dosavadního českého bádání k tématu. Přínos knižního obchodu k recepci idejí západoevropského osvícenství ve střední Evropě v 18. století přiblížila na materiálu slovinské knižní kultury Anja Dular z knihovny slovinského Národního muzea; pozornost věnovala také těsnému vztahu mezi knihkupeckou profesí a zednářstvím. Na západoevropské zdroje, z nichž byla cestou obchodu vybudována významná osvětená knižnice sběratele Károlyho Eszterházyho, otevřená v devadesátých letech 18. století, se podobně zaměřila

Ilona Pavercsik z budapeštské Národní knihovny. Vývoj vztahu ke knižnímu v otomanské říši (používán, a to ještě výhradně pro sekulární texty, začal být až v první polovině 18. století) načrtl Orlin Sabev ze sofijského Institutu balkánských studií. Jen menší část příspěvků ze střední a východní Evropy pojednávala o tématech z 20. století, ve všech případech se pak dotýkaly dopadů komunistického kulturního systému na oběh textů a hierarchii publikačních forem. Zástupkyně Lotyšské národní knihovny Jana Dreimane rámcově popsala cenzuru tamních vědeckých knihoven v době po druhé sovětské okupaci (1944–1960) a obsahovou strukturu příslušných cenzurních seznamů. Autor této zprávy se věnoval relativnímu potlačení forem periodického zveřejňování beletrie po únoru 1948 ve prospěch zveřejňování knižního. S výkladem specifického postavení výzkumů čtenářství v zemích sovětského bloku, konkrétně v Maďarsku a v Československu, vystoupila Jiřina Šmejkalová. Socialistické literární kultury byly budovány jako hodnotově nadřazené kulturám západním, měly za cíl vychovat čtenáře tak, aby se ztožnil s prestižními literárními útvary socialistické beletrie, s překlady ze sovětské literatury atd. Zdrženlivost až odpor kulturního establishmentu k relevantním průzkumům čtenářství pak byly způsobeny tím, že jejich výsledky odkazovaly tyto nároky socialistické kultury do sféry iluzí (lidé projevovali větší zájem o překlady ze západních literatur, četli jiné žánry než tezové socialistické romány).

Příští, patnáctá konference SHARP s hlavním titulem *Open the Book – Open the Mind* (Otevři knihu – otevři mysl) byla svolána na červenec 2007 do Minneapolis ve Spojených státech.

Pavel Janáček